

TIZENÖTÖDIK ÉVFOLYAM

1971/5-6

1738

magyar filozófiai szemle

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
FILOZÓFIAI
BIZOTTSÁGÁNAK
FOLYÓIRATA

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

mint láttuk, „egyedül a használat” elidegenítésén, tehát a klán vagy a család reziduális jogainak kifejezett megőrzésén keresztül vezetett. Ugyanezt a célt szolgálta a különböző tárgyak „használatának” kölcsönös cseréje a tárgyak visszatérítésének biztosítása mellett.

Az elzálogosítás klasszikus athéni formája (praszisz epi lüsei) valószínűleg szintén egyedül a használat átruházását jelentette, de (kivételképpen) meghagyta az adóst *in situ*, viszont kamat fejében a hitelezőnek juttatta a termény egy részét. A hitelezőt egy határhoz felállításával biztosították, amelyre felírták a nevét és az adósság nagyságát, bár a visszafizetés határidejéről vagy a kamatról nem tettek említést. Ha az attikai horosznak ez az értelmezése megállja a helyét, akkor arról volt szó, hogy egy földdarabot békés úton meghatározatlan időre elzálogosítottak, a terményben való részesedés fejében. Lefoglalást előidéző mulasztás igen ritkán fordulhatott elő, nevezetesen, az adós földjének kisajátítása vagy egész családjának tönkremenetele esetében.

A „használat” egyedüli átruházása csaknem minden esetben megerősíti a családot és a klánt összetartó szociális, vallási és politikai köteleket. A használat gazdasági kamatoztatása így összeegyeztethetővé válik a kötelek baráti kölcsönösségével. Fenntartja a közösség ellenőrzését az egyéni tagjai által kötött megállapodások fölött. A gazdasági tényező igényei még alig regisztráltak a tranzakciókban.

5. Sok archaikus társadalomban szolgáltatások, nem javak, jelentik a gazdagságot. Rabszolgák, szolgálók és csatlósok végzik a szolgáltatásokat. De emberi lényeket rábírnak, hogy státusukból kifolyóan szolgáljanak, a politikai (s nem a gazdasági) hatalom műve. Ahogy a gazdagság anyagi összetevőinek súlya a nem-anyagiakkal szemben megnő, háttérbe szorul az irányítás politikai módszere is és helyet ad az úgynevezett gazdasági irányításnak. Héziódosz, a paraszt, évszázadokkal azelőtt beszélt gazdálkodásról és földművelésről, hogy az úri filozófusok, Platón és Arisztotelész, a politikán kívül bármilyen társadalomtudományt ismertek volna. Kétezer évvel később, Nyugat-Európában, egy új középosztály létrehozta a használati eszközök gazdagságát és az „ökonómiával” érvelt feudális urai ellen, s egy újabb évszázad elteltével az ipari korszak munkásosztálya mint saját emancipációjának eszközeit örökölte át ezt a kategóriát. Az arisztokrácia továbbra is a kormányzat monopóliumára törekedett és lenézte a használati eszközök termelését. Így, ameddig a függő munka a gazdagság domináns eleme, a gazdaság csak árnyékléttel rendelkezik. [...]¹⁸

Íme néhány a legfontosabb okok közül, melyek oly sokáig útját állták a sajátosan gazdasági érdeklődés kialakulásának. Még a hivatásos gondolkodók sem találták kidolgozásra méltónak a tényt, hogy az embernek ennie kell.

(Kis János fordítása)

DUZYNSKA ILONA: POLÁNYI KÁROLY. JEGYZETEK AZ ÉLETÚTRÓL

Ha egyetlen jelképben kellene felidézmem Polányi Károlyt, úgy ez az általa is sokszor említett *szkandálum* volna — a botránykő. Mert megütközést keltő, fölrázó, megbotránkoztató és ébresztő volt élete minden szakaszában — mint lángoló szónok galileista körében, mint látezólag magába vonuló fiatal férfi, mint társadalomtudományi újtó élete késői évtizedeiben. „... Szocialista volt”, ír róla leánya egy megemlékezésben, „de politikai párthoz nem kapcsolódott; sőt politikai mozgalomban sem vett részt. Soha doktrinér nem lévén, sok alkalommal haránt tört Európa szocialista mozgalmainak adott vitavonalain. Bár marxista nem volt, még kevésbé volt szociáldemokrata. Bár

humanista volt, mégis mindennekellőt realista. Bár a társadalom realitásának tudatában és mindazoknak a köztötségeknek a tudatában élt, melyeknek a realitás aláveti valamennyiünk eszekezdeteit, érték- és gondolatvilágát, valamennyiünknek, akik kikerülhetetlenül részei vagyunk a társadalomnak — élete vezérfonala, belső törvénye a eszekezdés és gondolkodás szabadságának gyakorlása volt, s ebből a fatalizmus vagy a determinizmus gondolatának soha nem engedett.”¹⁹

Polányi Károlyval 1920 novemberében ismerkedtem meg az ausztriai emigrációban. Amit családi krónikájából, gyermek-

¹⁸ „A fejezet hátralevő része már a tanulmány voltaképpent tárgyahoz, Arisztotelész ökonómiai nézetéhez kapcsolódik. Ezeket a fejtegetéseket a jelen közlésből kihagytuk, mert megértésük feltételezi az olvasó ismerettségét Polányi Arisztotelész-képeinek egészével. (szerk.)

¹⁹ Euri Levitt: Karl Polanyi and Co-Existence, „Co-Existence”, 2. sz. (1964).

kori élményeiből, szülei szacnilyiségéről, a század eleji orosz forradalmi emigráció-
nak az ifjura való erkölcsi hatásáról (atyai
barátja Samuel Klatschko révén) másutt
megírtam,² az Polányi ifjúkori visszaemlé-
kezéseit idézi, ahogy több mint negyven-
éves házasságunk alatt újra meg újra fel-
merültek.

A galileista Polányi Károlyt nem ismer-
tem. Nem csupán tízévi korkülönbség volt
közöttünk — korszakkülönbség is. Egy
korábbi és egy újabb korszaké, amely mást
mint forradalmi cselekvést értnek nem
használt és el nem ismert. A kisszámú ak-
ciócsoportnak, amelyhez 1917—18-ban tar-
toztam és a régi galileisták csoportjának
alapjában nem volt közös talaja.

Vulójában csak életünk alkonyán, 1963-
ban, Budapesten, Polányi Károly kortársai
körében jutott el énhozzám is — visszfény-
képpen, félszázados íveléssel — a korui
Galilei-kör ragyogása.

Mélyrehatóbban ennél is, mert artikulat-
tan őrzik meg számomra Polányi ifjúkori
szellemi arculatát, két közeli barátjának
és galileista társának, Kende Zsigmondnak
és Korach Mórnak halála után írt szavai.

„Lelki alkata a prófétaé volt, anakro-
nisztikus jelenségnek érezte magát. Az is
volt 1911-ben. De nem az eljövendő évek-
ben”. Így látta Kende.

„Rapszodikus szellemiségű zseni volt,
messze a jövőbe látott. Késői problémákat
látott meg előre szociológiai, ismertetelmé-
leti síkon. Nem folyamatos, politikai veze-
tére tennett. Az etikai halás, amit az
ifjúságra gyakorolt, volt a lényeges — a
morális becsület, tisztaság, őszinteség.
A fiatalok érezték. Belőle áradt a Galilei-
kör morális klímája. Nem volt sohasem
hideg, de élesen argumentált. Szívünk
szerint való ember volt...” Így mondta
Korach.

Előttém fekszik néhány porladó papír-
lap, Polányi erős keze írásával, amit a
véletlen szeszélye őrzött meg, ha nem is
az írás elejét, se nem a végét. Amolyan
botránykő-törmelék: „Valamikor az isten-
tagadókat, az ateistákat nevezték szabad-
gondolkodóknak. Ezen rég túl vagyunk
már. Az ateisták között is számtalan elő-
ítéletes, kispolgári gondolkodású, gyámolta-
lan lélek akad, aki mindennek inkább nevez-
hető, mint szabadgondolkodónak. A vallá-
sos lelkiület pedig a szellem legmerészebb
lézadására is képesíthet és a szabadszando-
lat vértanúi között örökre legelső a názá-
reti Jézus marad.”

„A szellem szabadságán nem azt értjük,
hogy az nem ismer el se igazságot, se erköl-
csöt, se jogot, se tekintélyt.”

„Ellenkezőleg, azt, hogy kéréllhetetlen-
ül keresi az igazságot, követi az erkölcs
parancsát, gyakorolja a jogot és elismeri
a tekintélyt. Kéréllhetetlenül és követ-
kezetesen. Semmiféle tekintet elől nem
hátrálva, és az emberi kedély aluszékony-
ságát örök éberségre váltva. Keresi és
kutatja az igazságot mindentéle osztály-
és faji igazságok ellenére és mögött, követi
a tiszta erkölcsöt a moralisták kiskatéi
dacára és túl azokon, reá áll a jog alapjára
a törvény ellenére is, és csak a jó és az igaz
tekintélye előtt hajol meg, elfordulva
minden elvtelen siker és hatalmi hivalko-
dás áttekintélyétől.”

„Keresni az igazságot és ahol a hagyó-
mány tilalomfája állja el az utat, az er-
kölcsei követelések útján menni előre, akkor
is, amikor azt túlzott idealizmus'-nak,
„fiataloskodás'-nak, „donkihóteskodás'-nak
vagy egyszerűen „zöldsg'-nek nevezi el
a megalkuvás; akarni a jogot a paragra-
fusok ellenére is, és oltárt állítani a jóság
és az igazság hősei tekintélyének a kon-
venció, a cinizmus, a tudatlanság és a lelki
renyhesség tekintélyeinek a romjain.”³

Folyamatos politikai vezetés nem jött
és valóban nem is jöhetett létre. Négy
évtizeddel később Jászai Oszkárnak, a meg-
hitt jóbarátunk írja Polányi egy levélben,⁴
amely életvonalának legnyitabb és leg-
hitelesebb dokumentuma: „Erkölcsei téren
a Galilei-kör teremtő siker volt: — először
talán 1848 óta a diákság tömegei az erköl-
csi elkötelezettség élményével ismerkedtek
meg és átültették szerényi életükbe. De
politikailag a mulasztásom helyrehozha-
tatlan volt... A Galilei-kör mulasztása
volt, hogy 1918-ban sem a parasztsággal,
sem a nemzetiségekkel komoly, hosszú
harcban egybeforrt nemzedék rendelke-
zésre nem állt... Kié a felelőség ezért?
Az enyém. Én anti-politikai irányban ve-
zettem a kört. Sem a munkássággal, sem
a parasztsággal, sem a nemzetiségekkel
akcióbeli egységet nem kéreltem meg,
nem is kerestem... Soha politikus nem
voltam, ahhoz tehetésem nem volt, még
érdeklődésem sem.”

*

A levél 1950-ben kelt, Polányi társa-
dalomtudományi, gazdaságtörténeti kuta-
tó és tanító munkájának csúcsfokán.

² Duceynska Ilona: Polányi Károly (1886—1981) — Krónika és kis rajz élete útjairól —; „Századok”, megjelenés alatt.

³ Kézirat D. I. tulajdonában

⁴ Polányi Károly levele Jászai Oszkárhoz, 1950. okt. 27; „Századok”, megjelenés alatt.

Visszatekintésben keserű ítéletet mond élete derekán tanúsított irrealizmusáról, „amely teoretikusan és praktikusan egyaránt meddőségre kárthatott. 1909-től 1936-ig semmit sem végeztem. Meddő irányokban feszültem meg erőmet: egy egyoldalú idealizmus szárnyalásaiban, amelyek légüres térbe veszttek.”

Az ilyen nagy ívelű önelmarasztalásban nem látszhatnak meg a késői életmű elszórtan jelentkező, de mégis eleven csírái.

Ilyen volt a szocializmushoz való elméleti viszakanyarodása, amely a „Sozialistische Rechnungslegung”-ban,⁵ talált kifejezést. Ez a tanulmány 1922-ben keletkezett, amikor a szocialista gazdálkodás és számvetés lehetetlenségét bizonyította a polgári közgazdaságtan és az ellenérvek csupán a hadikommunizmus gyakorlatára támaszkodhattak. Mondani sem kell, hogy mind a két oldalról heves vitát keltett,⁶ elgondolásai talán ma sem, sőt talán éppen ma nem volnának érdektelenek.

Ilyen eleven csíra volt a húszas években rokonszenvező érzelmi beállítottsága a szocializmus — a Szovjetunió gazdasági és szellemi útkeresésében megnyilvánuló — gyakorlatához; a bécsi proletariátussal érzett mély szolidaritása.

A politikai realizmus is jelentkezik: „Igazatok van”, írja 1927-ben a budapesti „Láthatár” szerkesztőségének, „a demokráciában binni mindenk fölött és mindenk előtt. Erre szükség van. De ma ez nem elégséges. Tanuljatok a reakciótól, amely mindig halad a korral. Ha a demokrácia igaz — és igaz —, ne féljétek a kritikától. A múlt hibáit kíméletlenül fel kell tárni. És ha a fő hibája a valóságtól eltávolodó felhőkben-járás volt — neki a valóság-nak... A demokrácia olyan elvont eszméje, amely az osztályingozódás, a vallás, a háború, az erőszak valóságai mellett fölényesen elment, megérdemelte, hogy a valóságok napirendre térjenek föléte.”⁷

Ugyanerre az időszakra, a húszas évek közepére esik az első filozófiai kritikája mind a kor vallásai, mind a kor szocializmusa felett, egy feledésbe ment, „Ueber die Freiheit”⁸ c. kéziratában. Ekkortól válik az egyéni keresztény etika túlháladása, a társadalom realitása, annak végleges és elháríthatatlan volta (die Unauf-

hebbarkeit der Gesellschaft) és ennek az elháríthatatlanságnak a tudata Polányi minden későbbi munkásságának életfilozófiai sarkkövévé.

*

Az angliai emigráció a harmincas évek derekán valóban fordulót jelent Polányi életútján. Rokongondolkodást, kiváló szellemiségű baráti körre akad, akik kezeletlenségüket a Szovjetunióval szembeni lelkes szimpátiával, mondhatni kritikátlan szimpátiával, párosítják. Közös munkáik eredménye a „Christianity and the Social Revolution”⁹ c. szimpozion volt.

De minden szellemi befolyásnál nagyobb formáló erő volt a trauma — Anglia maga. Találkozás a tömény kapitalizmussal, amelyről azt hittük, hogy úgyis tudjuk róla a tudnivalókat. De álltak még a házsorok, amikről Engels írt; emberek laktak bennük. Álltak Walesben a zöld tájban a fekete salakdombok és a munkanélküliség sújtotta körzetekből olyan fiatalok kerültek Londonba, akik még soha nem látták munkában szüleiket.

Polányit a munkásoktatás — a Workers' Educational Associationnak az oxfordi és a londoni egyetemmel közösen szervezett tanfolyamaiban — összehozta az angol munkásság minden rétegével, élet- és élményszerűen. Tanított — és tanult. A tanfolyanokat — mindegyiket egyszer hetenként — Kent és Sussex kisvárosaiban vagy falvaiban tartotta. Egy évre, néha három évre szervezett kurzusokból álltak. Volt hát alkalom összejáratni, különösen mert este már késő lett volna visszautazni, s így rótában töltötte az előadó a tanítványok szállásán az éjjelt.

Polányi, ahogyan megszerette a tanítványait, úgy tanulta meg gyűlölni az osztálytársadalom klasszikus válfaját, annak klasszikus hazájában. Gazdaságtörténelmet tanított, Anglia történelmét a korai kapitalizmus alatt — és gyűjtötte az élményeket, melyekben a tanítványok a családi szájhagyomány útján bővelkedtek. Blake „sötét, sötéti gyárjai” éltek még a generációk emlékezetében és a megnyomorítottság bélyegét — minden gazda-

⁵ Karl Polanyi: Sozialistische Rechnungslegung; „Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik” Bd., 40, Heft 2 (1922).

⁶ L. Mises: Neue Beiträge zum Problem der sozialistischen Wirtschaftsrechnung; „Archiv etc.”, Band 51, Heft 2. — F. Weiß: Gültensozialistische Rechnungslegung; „Archiv etc.”, Band 52, Heft 1. — K. Polanyi: Die funktionelle Theorie der Gesellschaft und das Problem der sozialistischen Rechnungslegung. Eine Erwiderung; „Archiv etc.”, Band 52, Heft 1 (1924).

⁷ Polányi Károly: A magyar demokrácia esélyeiről; „Láthatár”, 1927. márc. — ápr.

⁸ Kézirat D. I. tulajdonában.

⁹ „Christianity and the Social Revolution” (eds. Donald Kitchin and Karl Polanyi), 1985; Left Book Club kiadás, 1987.

sági emelkedés után és annak oltónára — az angol munkásság magán viselte.

A legjobbaknak magadatalk, hogy életük folyamán valahol talajba ereszkék egy szent gyűlöletnek a gyökereit. Ez Angliában történt meg Polányival — a későbbi korszakban, az Egyesült Államokban már csak fokozódott. Gyűlölete a piaci társadalomnak szólt és e társadalom embert emberi mivoltából kivetkőztető hatásainak.

„Ötvenéves voltam”, írja Jászaiak,¹⁰ „amikor Angliában a körülmények gazdaságtörténelmi tanulmányok felé vezettek. Kenyeremet korestem meg vele mint tanító. Mert erre a hivatásra születtem. Nem is sejtettem akkor még, hogy egy másik hivatásom is lehetne és hogy arra készülök elő. Vagy három esztendővel később, látószólag ismét a körülmények kényszere alatt egy könyvet írtam,¹¹ ismét kortörténelmi értelmezést kísérve meg... de ezúttal gazdaságtörténelmi perspektívát is adtam eszmefuttatásomnak.”

A „Great Transformation” perspektívája, vázlatja és mindenekelőtt az élményanyag, amelyből fakadt, 1940-ben már megvolt. A könyv 1944-ben jelent meg New Yorkban, 1945-ben Londonban.

Polányi így összegezte elgondolásait 1946-ban, egy angliai szociológus-kongresszuson:

„1. A gazdasági determinizmus mindenekelőtt tizenkilencedik századi jelenség volt, hatása a világ nagyobbik részében ma már megszűnt; csak a piac-rendszeren belül volt érvényes, a ez múltfélben van Európában.

2. A piac-rendszer súlyosan eltorzította nézeteinket az emberről és a társadalomról.

3. Ezek az eltorzult nézetek jelentik egyik legfőbb akadályát annak, hogy megoldjuk civilizációnk problémáit.”¹²

1946 végén Polányit a New York-i Columbia Egyetem vendégprofesszornak hívta meg az egyetemes gazdaságtörténelmi tanszékre.

„A meglepetés a legutóbbi négy esztendőben ért”, folytatja Polányi Jászaihoz szóló levelét.¹³ „Ez a négy év egyetlen megszakítás nélküli munkanap lázában telt el. Az eredménye, akár befejezem új könyvemet, akár nem, a korszaki gazdaságok társadalmának, különösen a kereskedelem, a pénz és piac jelenségeinek olyan értelme-

zése, amely egy összehasonlító gazdaságtörténelem alapjait fekteti le.”

Miután 1953-ban — 66 éves korában — Polányi visszalépett tanszékéről, a kutatómunka, volt diákjai és kollégái bevonásával, még sok évig folyt szervezett keretek között egy tudományközi munkacsoportban. Kutatásai eredménye 1957-ben jelent meg.¹⁴

A XVIII. századbeli Dahomey kimerítő tanulmányozása már nagyon korán, kb. 1949-ben kezdődött és sok éven át folyt. Polányi 1962. telén öntötte végleges formába a „Dahomey and the Slave Trade” c. könyvét, amely halála után jelent meg.

Életének későbbi éveiben mind erősebben fonódik össze tudományos erőfeszítése az emberiség helyzetének olovenbe vágó átérzésével. Egy „Szélsőjegyzetek a szocialista világfordulóhoz” c. rövid cikkében, amely — megütközés okából — leközöletlen maradt, írja 1960-ban: „Nyugat-Európában az értelmiség valahogyan zavarosan azt képzei, hogy a munkáspártok hőfokának lanyhulása a szocializmus aktualitását a gyengülését jelzi, és nem érti, hogy az atommérgektől való irtózat, a színes népek lázadása és a világgazdasági anarchia a valódi folkmérője az új szocialista világfordulónak, amely nem a bel-, hanem a külpolitikában játszódik le. A szocializmus hatalma napjainkban a lét olyan tájai felől vonul fel, amelyek idegenek a hagyományos politikától: a fizikai földrajz, a demográfia, az élettan, a csillagászat körzeteiből lépnek be azok a helyzeti kényszerek, amelyekre csak a tervgazdaságtól, a munkásdemokráciának a termelésbe való behatolásától és az emberiség célkitűzéseit öntudatosan támogató népi léttől várhatunk és várunk válaszokat.”¹⁵

Polányi gazdaságtörténelmi kutatásaira és gazdaságszociológiai elméletére még utalni sem tartoznak ezek a laza jegyzetek, de Polányi „útjait” lehetetlen volna másképpen jellemezni, mint azzal, hogy élete késő tudományos kutatása és az emberi sorsért érzett elemi erejű aggodalom egy és ugyanazon tőről fakadt. Támadta az olyan gazdaságszociológiát, amely a piac-rendszeren belül — és csak ott — érvényes

¹⁰ Idézett levél.

¹¹ Karl Polányi: „The Great Transformation”, 1944; 2. kiadás, 1957.

¹² Karl Polányi: On belief in economic determinism, „The Sociological Review”, vol. XXXIX, Section One (1947).

¹³ Idézett levél.

¹⁴ „Trade and Market in the Early Empires” (eds. Karl Polányi, C. M. Aronson and Harry W. Pearson), 1957.

¹⁵ Kézirat D. I. tiszteletében.

gazdaságtörténeti fogalmakat kényszeríti rá a primitív, az archaikus elemeket fölmutató társadalmak gazdaságára, amivel gúncot vet az új népek önvivésű fejlődésének a neokolonializmus eszközeként és annak az érdekében.

Tanszékén Polányi a gazdaság változó helyét a társadalomban tette az „egyetemes gazdaságtörténet” tárgyává, s ezzel eleve azt jelezte, hogy „az ósdi egyetemes gazdaságtörténet kronológikus mondanivalója helyett” ezt a tárgyat „a gazdaságszociológia irányába” kívánja fejleszteni.

„Ha a gazdaság a társadalom egészében helyet változtat a történelem folyamán, akkor elkerülhetetlen a kérdés, hogy honnét hova változtatja a helyét”, mondja Polányi 1963-ban, budapesti előadásában. Az olyan gazdaságtörténelem, amely valóban univerzálisan kutatja a gazdaság változó helyét a társadalomban, nem használhatja azt a korlátolt gazdaságszociológiát, amely a „kölcsonős csere” képzetére épül, „mivel a csere jelensége csak a piaci társadalomban univerzális... A szocializmus például ma éppen az ismeretek és perspektívák olyanforma tágítását kívánja meg, amelyben a piaci és a piac-nélküli gazdaság határait érintkeznek. Hol a kapitalizmus kényszerül tervgazdasági elemeket bevezetni túlságosan elpiacosodott világába, hol a szocializmus szándékozik tervgazdasági diadalát piacelemek bevonásával tökéletesíteni. Az elmaradott államokban éppúgy, mint az új nemzeteknél is a piaci és nem-piaci elemek versengenek egymással. A szocializmusnak mindenütt a legnagyobb elfogulatlansággal kell szám-bavennie a gazdaságtörténelemnek szociológiailag modernizált tanulságát.”¹²

Az 1963. októberi budapesti hazlátogatás volt Polányi életének beteljesülése, már betegsége halálos fordulatának tudatában „... az emberiséget mind jobban fenyegető válság éveiben tértem vissza újra a szocializmushoz, amely most már nemcsak a munkásosztálynak, hanem az egész emberiségnek ügye, létkérdése. Nem kis része volt ebben a magyar hazának.

A szemszög ma már véglegesen hazámé, amelynek mindent köszönhet az, akinek ifjúságát a magyar sors formálta”, — írja üzenetében a fiatal írók, költők és tudósok Magyarországnak.

Az utolsó évtizedet, a kanadai erdő széli kis házban folyó lázas kutatómunkát és a világ felé kitérő életérzést legmélyebben talán egy hátra és előre tekintő levél töredéke fejezi ki, amelyet 1958-ban írt Polányi a nálánál néhány évvel idősebb Bé de Waard-nak, ifjúsága barátjának. „... Az életem világ-élet volt — éltem az embervilág életét. De a világ mintha évtizedeken át megszűnt volna élni, hogy azután éveken belül pótoljon egy századot. Így történt, hogy csak most jutok a magam igazához. Valahol útközben elhagytam vagy harminc évet — Godot-ra várva —, míg azután újra parin álltunk: a világ folyása utolért. Viszancáve furcsa az egész — hiszen az elszigeteltség mártírúma látszólagos volt csak, valójában csak önmagamra vártam. Most ellenünk áll a játszma (te ellened, én ellenem). Még egy évtized — és életemben látnám magamat igazolva. Az életművem Ázsiának szól, Afrikának, az új népeknek... Jó jel az ellenkezés, amit végre kiváltott a gondolatvilágom. Szerettem volna megérni a harcot, de hát az ember véges lény...”¹³

Polányi Károly 1964. április 23-án halt meg. Élete utolsó estéjéig dolgozott. Koporsója fölött elhangzottak József Attila sorai:

Dolgaim elől rejtgettek,
Istenem, én nagyon szeretlek.
Ha rikkancs volna mesterséged,
segítnék kiabálni néked.

Pickering, Ontario 1970

(Összeállította Kis János és Márkus György)

¹² Polányi Károly: „Gazdaságszociológia az Egyesült Államokban”. Előadás 1968. okt. 9-én Budapesten, a Kultúrkapcsolatok Intézetében (gyorsítás után szoroztatott szöveg).
¹³ Polányi Károly levele Bé de Waard-hoz, 1958. jan. 6. Levélművelés D. I. tulajdonában.